

Dávid Gyula

Az 1956-os forradalom napjai és a megtorlás évei Kolozsváron (1)

1956-ban Romániában forradalomra nem került sor, a magyar forradalommal való rokonszenvenyilvánítás különböző formái miatti megtorlásra, s ezen a címen a kommunista hatalom valóságos vagy vélt ellenségeivel való leszámolásra azonban annál inkább. Országos méretekben a forradalom célkitűzéseire, eseményeire való viszonyulásnak – és benne a magyarság magatartásának – a története nagyjából ismert (2), a forradalom ideje, 60. évfordulóján azonban minden bizonnyal érdemes lesz ennek kolozsvári vetületét egy kissé közelebről számba venni.

A Sztálin halálát követő, 1953-mal kezdődött „olvadás” a második világháború lezárása után szovjet alárendeltségbe került országok lakosságában is a változás reményét keltette fel: azt, hogy a diktatúrát felválthatja egy demokratikusabb rend, valamiféle reformkommunizmus.

Talán természetes volt, hogy a változás lehetőségének reménye első sorban az értelmiség körében, s különösen az íróársadalom egy jelentős részében hatott, amelyet addig a „szocialista realizmus” kényszerzubbonnyába szorítva, igazi hivatása megcsúfolására kényszerített a rendszer. És az ifjúságra, amely természeténél fogva mindig is érzékeny volt minden új iránt. Ez a két réteg vált azokban az időkben a változtatások egyre határozottabb képviselőjévé, követelőjévé.

Kolozsvár ebben az időszakban egyébként is sajátos helyzetben volt: intézményeinek mindennapjait a kommunista hatalom által is egyre nyíltabban megnyilvánuló román nemzetépítést törekvések határozták meg. 1952-ben létrejött ugyan a Magyar Autonóm Tartomány, de mindjárt az első években egyre nyilvánvalóbbá vált az a törekvés, hogy a magyarság új szellemi központját – Kolozsvár rovására – Marosvásárhelyen alakítsák ki. (3) Eleve ott lelt otthonra az 1946-ban létrehozott magyar egyetemből kivált önálló orvostudományi főiskola. Ott indult

meg 1953-ban a havonta megjelenő magyar irodalmi folyóirat, az Igaz Szó. Oda költözött a még 1946-ban létrehozott Székely Színház mellé a színművészeti főiskola magyar tagozata, miközben Kolozsvárt a magyar nyelvű felsőoktatás intézményeinek létét állandó átszervezések fenyegették: az 1948-ban létrehozott Magyar Művészeti Intézetet már alig két év múlva felszámolták, s helyette létrehoztak egy kétnyelvű képzőművészeti és egy ugyancsak kétnyelvű színművészeti főiskolát valamint a Gh. Dima Zeneművészeti Intézetet, amelyben azonban már csak román nyelvű képzés folyt. Bizonytalan volt a sorsa a mezőgazdasági főiskola magyar tagozatának, s 1953-ban végképp megszűnt a magyar nyelvű műegyetemi oktatás. Ugyanakkor a Bolyai Egyetemről az ötvenes évek elején egy időre leválasztották a közgazdasági szakot, amely egy kétnyelvű önálló főiskola keretében működött. (4)

Mindez – s főképp a változások háttérében megnyilvánuló beolvadási szándék – nyilván nem maradt következmények nélkül még a kommunista párthoz kötődött kolozsvári magyar értelmiségi elitben sem, amelynek sorait meg is ritkította a Bolyai Egyetem néhány ismert tanárának (Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János, Jordáky Lajos) letartóztatása 1949-ben, vagy a Gaál Gábor elleni, nem csak szellemi, de fizikai kiiktatásával is járó támadás. (5)

Az „olvasás”-ra Romániában a forradalomhoz vezető magyarországi eseményeknél szerényebb, visszafogottabb formákban került sor. A látszatokkal manipuláló, s e látszatokkal a valós szembenállást sikerrel leszerelő Gheorghiu-Dej, a moszkovita vonal korábbi első számú híve nemhogy megőrizte, de megerősítette hatalmát, s a „személyi kultusz elleni harc” jelszavát hirdetve, le tudott számolni a pártvezetésen belüli riválisaival is.

A megnyitott palackból kiáradt szellem azonban nálunk is mind szélesebb rétegeket szabadított fel, elsősorban az íróársadalom körében. Ez volt érzékelhető a hazai magyar lapok közül leginkább a Kolozsvárt megjelenő Utunkban, ahol egyre szókimondóbb vitákra került sor az irodalom párt-irányításáról, az író szabadságáról, a sematizmusról, a valóságot lakkozó idillizmusról. Látszólag esztétikai kérdésekről volt szó, a „fiatalok” és az „öregek” közötti nézetkülönbségről, „Kolozsvár és Vásárhely konfrontációjáról”, valójában azonban sokkal nagyobb volt a

tét. Hogy mekkora, azt épp 1956-ban, különösen a romániai írók kongresszusának előkészületei során lehetett érzékeltetni. Mindennek sok részlete ma már ismert (6). De az írók elvárásainak érzékeltetésére álljon itt egy idézet az akkor még költői pályája kezdetén álló Székely Jánosnak az Utunk egy, az 1956 nyarán megtartott romániai írók kongresszusát előkészítő körkérdésére adott válaszából: „... várom annak leszögezését, hogy az írásért az író a felelős, nem pedig – teszem azt – a szerkesztő, ... annak megállapítása, mi az időszerű emberi probléma, és mi nem, úgy gondolom, inkább a költőre tartozik. Várom minden valóságtól elrugaszkodott s egyben irodalmon kívüli szempont eltávolítását a kritikából és végül az irodalmi életünkben érezhető feszültség levezetését okos tanácskozások, viták útján.” (7) És idézhetjük még Földes László válaszát egy, szintén az anketon feltett kérdésre – ő már az irodalmi élet fölött uralmat gyakorló pártaktivista-diktatúrát vette célba: „... ők alakították ki nálunk azt a nevetlen modort, hogy mindig testületi szellemben, 'királyi többszámban' beszéltek. És ellentmondást nem tűrő hangon beszéltek: 'pártunk véleménye', 'a szocialista realizmus érdekében követeljük', 'mi foglalkozunk a kérdéssel', stb. Ki az a mi? A szent színódus?” (8)

Igaz, a hatalom válaszlépése sem maradt el: ezekben a hónapokban került sor a román irodalmi életet felkavaró „Jar-ügy”-re (9), majd az írókongresszusra, amelynek eredményét Szabó Gyula így summázta: „Végül volt egy írókongresszus, amelynek fő rendeltetése az volt, hogy az egész íróközösséget messze elriassa a szókimondástól, az igazmondástól, attól a képmutatóan hangoztatott jelszótól, hogy 'Írjátok az igazat!’ (10)

Az „elriasztás” azonban nem volt tartós, sőt, ahogy közeledtünk októberhez, az egyre nyilvánvalóbb lett, egyre élesebben vetődtek fel nálunk is már nem csak irodalmi kérdések.

1956. szeptember végén került sor arra a két napos gyűlésre, amelyet a felső pártvezetés a kolozsvári és marosvásárhelyi magyar írókkal szervezett, s amelyen több, addig párthűségéről ismert és elkönyvelt író vetett fel olyan kérdéseket, amelyek már „az együtt élő románok és magyarok testvérisége” jelszavának ellentmondó tényeket tették szavá, ezeknek a köre messze túlterjedt az irodalom határain. (11) Erről a gyűlésről, amelyet ma már „az őszinteség két napja” néven ismerünk, egyetlen felszólalásból idéznék, ismét csak ízelítőül, a Szabédi Lászlóéból: „...az anya-

nyelvem használatához való jog – fejtette ki Szabédi – az anyanyelvemen kapott válaszhoz való jogomat is jelenti. Világos, hogy ami nekem jogom, az valakinek a kötelessége. Törvényre van tehát szükség, mely előírja, hogy pl. Kolozsvárt, és másutt is, ahol szükséges – olyan munkahelyekre, amelyeken a dolgozó feladata a felekkel való érintkezés – csupán románul és magyarul is tudó személyeket lehet kinevezni... Lehetetlen dolog a testvéri együttélés megkívánta minden erőfeszítést az egyik félre hárítani.” (12)

A szeptember 29-30-i találkozón elhangzott bírálatokra a hatalom tűzoltó-munkába kezdett: hozott egy sor intézkedést, amelyek a felvetett problémák megoldásának kezdetét látszották jelezni, de valójában inkább kirakat-intézkedések voltak. Amint azt a bukaresti magyar nagykövetség 1957. január 10-én kelt tájékoztatója összefoglalta: „Kolozsvár tartományban 8 magyar gimnázium és a Mezőgazdasági Főiskola magyar tagozata indult meg újból. A fentiekén kívül a MAT-ban [a Magyar Autonóm Tartományban] és más helyeken több magyar iskolát, tanonciskolát nyitottak meg. Újból megjelentették a Korunkat, ezenkívül magyar nyelvű gyermekfolyóirat és egy kulturális lap megjelenítését is engedélyezték. Nemzetiségi Főigazgatóságot létesítettek az Oktatásügyi Minisztériumban. Orvosoltak néhány kisebb jelentőségű sérelmet is. Felsőbb szervek foglalkoztak azzal a kérdéssel is, hogy miért nem lett kidolgozva a MAT statútuma.” (13). Sor került a korábban koncepciók perben elítélt Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János, Jordáky Lajos, Méliusz József rehabilitálására, Gaál Gábor ügyének – post mortem – tisztázására. Mindez az érintetteknel jóval szélesebb körben később azt az érzést keltette, hogy a romániai magyarságnak van mit veszítenie, ha nem hajlandó beállni a forradalom leverése után a Kádár-rendszer támogatóinak sorába, amit aztán a kolozsvári írók – a marosvásárhelyieknél némileg visszafogottabban – meg is tettek (14).

Már jóval a forradalom kirobbanása előtt a Magyarországról legális úton bejött sajtó cikkeiből, a budapesti rádió egyes híradásaiból és műsoraiból sokan követhették lépésről lépésre a nyitás ottani eseményeit. 1956 tavaszától pedig már személyes kapcsolatokra is lehetőség nyílt: Kolozsvárra látogatott el ugyanis a debreceni egyetem művészcsoportja, majd viszonzásul egy kolozsvári diákcsoport Debrecenbe, s a műsorok is, de főképp a kötetlen beszélgetések, az ekkor szövődött barátságok révén

alkalma adódott sokaknak, betekinteni a magyar egyetemi ifjúság életébe, sőt az egész magyar társadalmat egyre nyíltabban foglalkoztató problémákba, megoldáskeresésekbe. Hogy mi is történt, arra vonatkozólag a Securitate egy ügynökének 1956. április 27-én kelt jelentéséből idézhetjük: *„... a folyó év április 24-én este a debreceni egyetem által bemutatott előadás látványos tüntetéssé alakult át. Az előadás végeztével a közönség nem akarta elhagyni a termet, hanem folyamatosan tapsolt, a teremben ülők és a lépcsőn álló diákok is könnyeztek. ... Az állomáson szintén olyan tüntetésre került sor, amilyenre nem volt példa 1940 őszétől, amikor Erdélyt Magyarországhoz csatolták. Az állomáson az emberek énekeltek, mások könnyeztek. A hatóságok a hangosbeszélő bekapcsolásával el akarták nyomni ezt az énekes hangulatot, de nem sikerült nekik, az énekek újra felcsendültek, egyre hangosabban. Aztán a három vasúti kocsit félreeső vágányokra vontatták, de a nemzetközi vonat megérkezése után ezeket hozzácsatolták a vonathoz, és a tüntetés tovább folytatódott.”* (15)

A magyar–magyar kapcsolatfelvétel persze nem korlátozódott az egyetemi szférára. 1956 kora nyarán sor kerülhetett Bereczky Albert Duna-melléki református püspök kolozsvári hivatalos látogatására (16), júliusban – minden protokoll kihagyásával, magánútlevelel – a magyarországi kommunista hatalom által addig félreállított Ravasz Lászlóéra (17).

Az egyetemi ifjúság hangulatára visszatérve, idézzük fel azt a nagy visszhangot kiváltott találkozót, amelyre október közepén – már közvetlenül a magyar forradalom kitörését megelőzően került sor, amikor a korábbi „lefaszisztázások” és több mint egy évtizedes tiltás után Kossuth-díjjal megtisztelten családi látogatásra hazajött Tamási Áron, egy tiszteletére Marosvásárhelyt rendezett irodalmi estet követően, eleget téve a Bolyai Egyetem irodalmi köre meghívásának, 1956. október 17-én találkozott a kolozsvári magyar diáksággal. (18)

Hogy mit jelentett ez a találkozás, azt jól érzékelteti az eseményre évtizedekkel később visszaemlékező, akkor III. éves diák, Nagy Benedek: *„A díszterembe bezúfolódott, mintegy hétszáz diák úgy köszöntötte a híres vendéget, mint egy országába visszatérő fejedelmet. Senki sem mondta ki, de valami nagy elszánás, nekiveselkedés vibrált a levegőben és még inkább az egyetemi ifjúság körében. .. Ma már tudom, hogy két nemzedék talál-*

kozása ritka pillanatának voltam 19 évesen, sokadmagammal a részese és a szemtanúja. Két nemzedéknek, amelyet fényévnvire lökött egymástól a világháború, a rendszer- és impériumváltás. S hogy a legsúlyosabb elnyomás és önkény éveiben sarjadt nemzedék is végre megtalálta azt az öntudatát, amellyel felvette a két világháború közötti nemzedék kezéből kivert iránytűt és arra a pontra jutott, hogy kifejezze akaratát, miszerint életét a továbbiakban a maga módján szándékszik alakítani.” (19)

Nem közvetlenül magyar vonatkozású esemény, de a kolozsvári 56 előtörténetéhez tartozik még az az egész várost felkavaró tüntetés, amely 1956. augusztus 12-én az Egyetem utcai piarista templomban, két volt görög katolikus pap-cerebrálta misével kezdődött, s amelyen az 1948-ban rendeleti úton megszüntetett (az ortodox egyházzal erőszakkal egyesített) görög katolikus egyház híveinek több ezres tömege nyomatékositotta a börtönből akkor már szabadon engedett érsekük, Alexandru Rusu kezdeményezését a román görög katolikus egyháznak jogaiba való visszahelyezésére. Az eredmény egy 1957-ben elindított monstre-per lett, amelyben az érseket és tucatnyi – hitéhez változtatlanul ragaszkodó – papot és hívőt ítélek el, Rusu érseket életfogytiglani fegyházra. (20)

Az egyetemi ifúság hangulatát és magatartását azonban nem csak az „olvasás” általános légköre befolyásolta. Már jóval az októbert megelőző hónapokban – felső kezdeményezésre – országszerte előkészületek folytak egy új diákszövetség megalakítására: gyűlésezések, ahol azt várták a diákságtól, hogy maga fogalmazza meg elképzeléseit arról, hogy milyen is legyen ez az új szervezet, mivel is foglalkozzék és miképpen működ-jék. Ezeken a gyűléseken aztán a diákság „legálisan” előállhatott a maga elképzeléseivel. És meg is fogalmazta elvárásait az egész akkori egyetemi rendszerről, bevéve a programba például az egyetemek autonómiáját, a szabad óralátogatást, a marxizmus és az orosz nyelv mindenütt kötelező tanításának kiiktatását, ami pedig magát a diákszervezetet illeti, azt az igényét, hogy függetlenítse magát az Ifjúmunkás Szövetségtől, hogy legyen joga szabadon kapcsolatot teremteni más országok diákszervezeteivel (a nyugatiakkal is). Sőt, ami után a magyar forradalom kitört, ezeken a gyűléseken már elhangzottak helyenként politikai természetű

követelések is, többek között az, hogy a szovjet csapatok távozzanak Romániából is.

Az első kolozsvári diákszövetségi gyűlésre 1956. október 24-én, a Képzőművészeti Főiskolán került sor, ahol eredetileg egy szűk körű, de a más kolozsvári egyetemek és főiskolák diákságát is reprezentáló megbeszélést készítettek elő a szervezők, ám ezen a gyűlésen, a Mátyás szülőháza lovagtermében több száz diák jelent meg, s a felszólalások során már nem csak egyetemi ügyeket érintő kérdések kerültek elő. Elhangzott például olyan javaslat is, hogy az egész kolozsvári egyetemi ifjúság az egyetemi stadionban, egy nagygyűlésen és tüntetésen nyomatékosítsa a megfogalmazott követeléseket. A vezetőségéből aztán három diákot már a következő nap letartóztattak, s közülük Balázs Imre és Tirnován Arisztid VI. éves képzőművész-hallgatókat az 1956. december 23-i tárgyalásuk után el is ítélték 7-7 évre, „nyilvános lázítás” vádjával. (21) Ezen a gyűlésen ott volt például Fülöp G. Dénes teológus és Páll Lajos képzőművész hallgató is, akinek vádpontjai között 1959-ben ez is szerepelni fog. (22)

A Bolyai Egyetemen a Történelem-Filológia Kari Diákszövetség megbízásából Várhegyi István III. éves történész-hallgató készítette el a maga tervezetét, amelyhez aztán Páskándi Géza (már akkor elismert fiatal költő, III. éves magyar szakos hallgató) írta meg a maga támogató hozzászólását, s fűzte hozzá a maga kiegészítéseit (23). Hasonló tervezetet készített Kósa Bálint III. éves biológia szakos hallgató is, amely ugyan akkor nem került nyilvánosság elé, Kósát azonban később, amikor egy házkutatás során megtalálták nála a szöveget, elítélték (24).

A hatalom az első perctől kezdve félt attól, hogy a változásoknak az az elemi követelése, amely Magyarországon a forradalomhoz vezetett, a romániai társadalomra is áterjed. Első intézkedései közé tartozott tehát az, hogy minden eszközzel elszigetelje a romániai társadalmat a magyarországi eseményektől. Azonnal bevezették a levélcenzúrát, katonailag megerősítették és lezárták a Magyarországgal szomszédos határszakaszt, ugyanakkor elrendelték az egyetemek – és általában a diákság – fokozott megfigyelését. (25) Másfelől a sajtón és a rádión keresztül próbálták kompromittálni a forradalmat, azt állítva, hogy ami Magyarországon történik, az „ellenforradalom”, „fasiszta bandák” műve, hogy célkitűzése

„az átkos tőkés-földesúri rendszer feltámasztása”, sőt – a románság felé mindig bevált eszközként – hogy „a magyarok megint Erdélyt akarják elvenni”. (26) Ennek ellenére a szolidaritást nem sikerült elfojtani, s megnyilvánulásainak Kolozsváron is széltében tanúi, részesei lehettünk.

A Bolyai Egyetemen ezekben a napokban uralkodó helyzet érzékeltetésére két akkori diáklevélből idézünk:

Nagy Benedek 19 éves, III. éves történéshallgató szüleinek írott leveléből: *A lengyelországi eseményeket tetszenek tudni? A pesti híreket tetszenek hallgatni, főleg este 9-kor. Hát a pesti, szegedi, debreceni egyetemek 15 pontos memorandumát, melyet 2 hetes terminusra, ha nem teljesíti a kormány, tüntetéssel fogják kényszeríteni. Olyan emberekkel beszéltem, akik tegnap még Debrecenben, ill. Pesten voltak. Irtó a hangulat. Le se lehet írni... A Bolyai diáksága „forrong”, csak nem kezdhetjük tunya testvéreink előtt, mert ránk sütik a bélyeget. Történelmi időket élünk, és nagy eseményeket érünk meg a közeljövőben. Bolyai – teológia – Agronómia, stb. egy fronton dolgozunk... Megindultak a szabad vitakörök, mi, történészek vezetünk, élcsapata és lassan hátsó irányítói leszünk az egyetemek magyar ifjúságának.* (27)

Szilágyi Domokos 18 éves, II. éves magyar-szakos hallgató szüleinek írott leveléből:

„Az utóbbi két hétben a magyarországi események hatására fölfordult az egész Bolyai. Persze velünk minden nap gyűléseztek, hogy csillapítsuk a népet. Mélyen tisztelt felsőbb szerveink ugyanis szörnyen begazoltak, hogy nehogy kivonuljon a kolozsvári diákság tüntetni, úgy szép békésen; s ezért aztán igyekeztek a Babeş és a Bolyait (a román és a magyar egyetemet) összeugrasztani. Nálunk beadták, hogy a Babeş Nagyromániáért akar tüntetni, a Babeşen meg azt, hogy mi Erdélyt akarjuk vissza, s így aztán sikerült valahogy megakadályozniuk. Viszont a temesvári román diákok (műegyetemi hallgatók) rokonszenvtüntetést szerveztek a magyar forradalommal. Marosvásárhelyen, az orvosin is ‚forr a világ bús tengere, ó, magyar’. Testi épségünk nincs veszélyben, mert Szászfenestről behozták a katonaságot és géppisztolyos járőrök cirkálnak estétől reggelig minden diákothton és egyetemi épület körül. Máskülönb a temetőben is több volt halottak napján a szekus, mint a gyászoló. Ilyenkor az ember négyszer gondolja meg, amíg lépik. Úgy, hogy most már nem kell félni semmitől.” (28)

Az egyetemeken: a Józsa Béla nevét viselő magyar diáktömegben és a Babes Egyetemen röpcédulák bukkantak fel, amelyek a magyar forradalommal való szolidaritásra hívták fel az ifjúságot (29), s szolidaritást vállalt vele az a nyolctagú román diákcsoport is, amely Raoul Volcinschi tanársegéd vezetésével azt tervezte, hogy a Móc-vidéken tanyázó „fugár”-okkal kapcsolatba lépve, fegyverrel száll szembe a kommunista hatalommal. (30)

Közben készültségbe helyezték a belügyhöz tartozó katonaságot is, ami annak a lehetőségét is előrevetítette, hogy a tervezett egyetemi stadióni nagygyűlésen vagy a tüntetésen provokációra, és a katonaság fegyveres beavatkozására kerülhet sor. Ezzel számolva, a Bolyai Egyetem néhány fiatal tanára megpróbálta lebeszélni a diákságot a tervezett tüntetésről, ami végül sikerült is. Egy másik akciójuk Erdély állítólagos „visszakövetelése”-nek híresztelése cáfolatára irányult: Varró János tanársegéd és társai a rádióból lejegyezték a budapesti egyetemisták 16 pontos követelésének szövegét, elkészítették a román fordítását, s azt próbálták hivatalos úton terjeszteni. Jellemző, hogy akciójuk később „ellenforradalmi irományok terjesztése” címen az egyik vádpont volt a Varróék perében. (31)

Az események előre haladtával október utolsó napjaiban születtek a szolidaritásnak új kifejezési formái is: a forradalom halottaiért egyes előadások előtt (nem csak a Bolyain és a Protestáns Teológián, hanem a Babes Egyetemen is), néma felállást kezdeményeztek a diákok, a kabátjukon fekete szalagot viseltek, majd amikor a párt utasítására különböző munkahelyeken gyűléseken akartak megszavaztatni a forradalmat elítélő nyilatkozatokat, mind a Bolyain, mind a Protestáns Teológián a diákok megpróbálták ezeket a gyűléseket bojkottálni. A Bolyain egy ilyen nyilatkozat csak a harmadszori kísérletre, és csak november 4-én született meg, a második szovjet intervenció után (32). A Protestáns Teológia Evangélikus Karának hallgatói ezen kívül írásban kérték Argay György püspököt a forradalmat gyalázó két kommunista tanáruk megintésére. (33). Bartis Ferenc I. éves magyar szakos hallgató öt pontos tervet is papírra vetett arra vonatkozóan, hogy miképpen fejezhetné ki a diákság a magyar forradalommal való együttérzését. (34) A rádióadóknak a magyar forradalom eseményeiről tudósító híradásait szelvényben hallgatták, az eseményeket tárgyalták, a hozzánk is be-bejuto (hazatérőktől behozott) forradalmi sajtó számait

még jóval a forradalom leverése után is kézről kézre adták. Főképp az Irodalmi Újság november 2-i száma járt közkezen (a későbbiekben számos perben szerepelt vádpontként annak „terjesztése”, a benne megjelentek lemásolása, továbbadása). Sőt Szilágyi Árpád IV. éves földrajz-földtan szakos hallgató levelet is írt az Irodalmi Újság szerkesztőségének, amelyben az általános romániai helyzetet – és benne természetesen a magyarság gondjait – is részletesen leírta, ezen kívül kitért Erdély kérdésére is, „megkérdőjelezve Trianont”. Ez volt az, ami miatt őellene „hazaárulás” lett a vád és amiért 20 év börtönre ítélték. (35)

Közben elkövetkezett november 1-je, Halottak Napja, amikor számos diákcsoport látogatott ki a Házsongárdi temetőbe, s a diákok egyes írók sírjánál, valamint a Hősök temetőjében gyertyát gyújtva, virágot elhelyezve rótták le tiszteletüket a forradalomban elesettek emléke előtt. A kezdeményezés tulajdonképpen a Bolyai Egyetemről, a II. éves magyar szakosoktól indult ki, akik, tanárfelelősük vezetésével, hetekkel a forradalom előtt, néhány elhagyatott író-sír gondozásba vételére kezdtek kijárni a temetőbe. A diákság szélesebb köreiben aztán ez az akció kínálta az alkalmat a gyász és együttérzés kinyilvánítására. Néhány sírnál pedig nem csak néma főhajtásra került sor: Reményik Sándor sírjánál az egyik diák, Reményik egy költeményét, egy másik Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című versét szavalta el, Bartis Ferenc saját költeményével szerepelt. Több csoport tagjai virágot helyeztek el a Hősök temetőjében lévő sírokon is, sőt a Himnusz eléneklésére is sor került. (36)

A temetőjárásról persze a Securitate is jó előre tudomást szerzett, s a kivезényelt belügyi személyzetet a tartományi pártiskola tanulóival megerősítve, végigkövették az egyes diákcsoportokat. Az ő írásos jelentéseikből (37) egészíthetjük ki (olykor pontosíthatjuk) az egykori résztvevők visszaemlékezéseiből ismert eseményeket, amelyeket a hatalom „ellenforradalmi, nacionalista tüntetésnek” minősítve torolt meg az elkövetkező években.

Kolozsvár magyarságát a forradalom leverése után sem szűntek meg foglalkoztatni a lezajlott események, hiszen a Magyarországról rendre hazatérők természetesen beszámoltak az ott átéltekről. Egy 1956. december 11-én kelt ügynöki jelentésből tudjuk, hogy az eseményeket

Budapesten átélt Kós Károly *„el volt ragadtatva attól az optimizmustól, a legvéresebb események közepette is uralkodó rendtől, a fegyverrel harcoló 12 éves gyerekektől. Azt a következtetést vonta le, hogy minden áldozat és nehézség ellenére az egész magyar nép hisz a győzelemben.”* (38) Számos forrás említi azt is, hogy a hazatérők a szigorú vámvizsgálat ellenére sok, a magyar forradalom alatt megjelent sajtóterméket hoztak be, például az Irodalmi Újság november 2-i számát, amelyben Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse számos másolatban járt kézről kézre. A tavasszal még a változások sürgetésében élen járó fiatal írókat pedig még decemberre sem sikerült annyira megtörni, hogy *„az Utunk szerkesztőségében dolgozó fiatal írók”* aláírással megjelent nyilatkozatuk ki ne lógjon a párt-szervek által a legkülönbözőbb közösségekből kikényszerített hasonló szövegek közül. *„Tisztában vagyunk azzal, hogy fájdalmas napok állnak mögöttetek, megrázó élményekben volt részetek s nagy kérdések várnak még mindig megoldásra. Ilyen körülmények között nyilvánvalóan nem könnyű dolog tollat fogni, az olvasók elé állni, véleményt nyilvánítani. De hallgatni sem könnyű annak, aki tudatában van írói felelősségének. Mert soha annyi felhívás-szerkesztő, memorandum-fogalmazó nem működött még Magyarországon, mint ma. S jószándékú emberek mellett hamis próféták is szóhoz jutnak. Mi hát a helyesebb? Hallgatni vagy megszólalni? Túrni a hangzavart, vagy a néphez hű írók szavát hallatni, égető kérdésekre választ adni? Mi úgy véljük, hogy a nép iránti felelősségérzet kötelez benneteket arra, hogy minél hamarább hallassátok szavakat.”*(39) Valóban igaz, amit Szabó Gyula, e „fiatal írók” egyike, évtizedekkel későbbi visszaemlékezéseiben erről a nyilatkozatról ír: *„Feltűnő volt ebben a szövegben a 'harcos állásfoglalás' hiánya – nyoma sem volt benne 'reakciónak', 'ellenforradalomnak', 'féhér terrornak' –, amit még szembetűnőbbé tett az a tartózkodás, amellyel az Utunk fiatal írói nem adták nevüket a szöveghez.”* (40) Nem alaptalan volt feltételezés, hogy Páskándi Géza néhány hónap múlva bekövetkezett letartóztatása és elítélése a fiatal íróknak szóló figyelmeztetés is volt.

A magyar forradalom leverése után, a szovjet fegyverekkel biztosított Kádár-féle terrorral párhuzamosan Romániában is szélteben megsokasodtak a letartóztatások, s azok nyomán a politikai perek (41). Az október 24-iki képzőművészeti főiskolai gyűlés két vezetője, Balázs Imre és

Tirnován Arisztid letartóztatása után november 17-18-án a Bolyairól Várhegyi István és társait következtek (Nagy Benedek, Koczka György és Kelemen Kálmán), akiket az első Bolyai-perben 7, 5 illetve 3-3 évre ítélték. Majd következett a második Bolyai-per, a temetői „ellenforradalmi tüntetés megszervezésével” vádolt Dávid Gyula tanársegéd, Bartis Ferenc és Páskándi Géza letartóztatása 1957. március 12-én és azt követően (őellene a vád a Várhegyi-féle tervezet támogatása és kiegészítése volt). Ők ebben a második Bolyai-perben 7-7 illetve 6 évet kaptak. Végül 1958 augusztusában, többek között szintén a temetői tüntetés vádjával tartóztatták le Varró János és Lakó Elemér tanársegédeket, s ehhez a harmadik Bolyai-perhez kapcsolva ítélték el, a forradalom melletti kiállásukért, Péterfy Irént, Vastag Lajost és Páll Lajost.

Rajtuk kívül még 1957-1958-ban bíróság elé állították Deutsch Endre, Jamandi Emil, Kósa Bálint és Szekerán István hallgatókat.

A felsorolt perekkel párhuzamosan már 1957 első hónapjaiban elkezdődött a forradalom mellett az októberi napokban megnyilvánuló tanárszemélyzeti tagok és hallgatók felelősségre vonása, „a nagy számonkérés ideje” (42) Már 1957 első hónapjaiban eltávolították a Bolyai Egyetemről Saszet Géza tanársegédet, Keszi-Harmath Edit és Keszi-Harmath Sándor előadótanárokat, majd exmatrikuláltak több diákot. Később, 1958. október 22-én került sor a Bolyai Egyetem IMSZ-szervezetének arra a nagygyűlésére, ahol név szerint szólították ki és kényszerítették állásfoglalásra a magyar forradalommal kapcsolatban az előző információk alapján kipécézett hallgatókat, többek között Péterfy Irént és Vastag Lajost is. Ez volt az a nevezetes „fütyös gyűlés”, amelyen egyesek válaszáat a nekik szegzett provokatív kérdésekre a diákság füttel vagy tapssal reagálta le (43), s amely után többeket eltávolítottak az egyetemről, Péterfy Irént és Vastag Lajost pedig letartóztatták és a harmadik Bolyai-perben 10 illetve 8 évre ítélték.

Bár a hatalom a Bolyai Egyetemet az első pillanattól kezdve „ellenforradalmi tüzfészek”-ként kezelte és a rendszer biztonságára nézve halálos veszélyként értékelte (44), a társadalom más rétegeit sem kímélték a letartóztatások: így a hadsereg kötelékéből már 1956. december 4-én letartóztatták Tordán Horváth Lajos törzsőrmestert, 1957. május 18-án

pedig a kolozsvári Hadosztály-parancsnokságról két katonatisztet: Papp Géza őrnagyot és Szántó János századost. Szántó ellen az volt a vád, hogy amikor a hadosztályparancsnokság tisztikara előtt „feldolgozták” a magyarországi eseményeket, és a szónok „arról kezdett beszélni, hogy a huligánok Magyarországhoz akarják csatolni Erdélyt”, ő felállt, „usztásnak nevezte az alezredes Erdéllyel kapcsolatos állításait és megkérte kollegáit, hogy a magyar-ellenes heccet hagyják abba” (45). Ezért kapott 6 évet, Papp Géza pedig (akinek másnap elmesélte, mi történt, és aki nem jelentette őt fel) – mivel magasabb rangú volt, 7 évet.

Az 1956 utáni kolozsvári megtorlások sorába nagyobb távlatú perek is tartoznak. Ilyen volt az a „hazaárulási” per, amelynek tárgya egy Dobai István kolozsvári nemzetközi jogász, volt egyetemi tanársegéd által kidolgozott „ENSZ-memorandum” volt (46), egy olyan tervezet, amely Erdély kérdésében kívánt – elgondolásuk szerint mindenki számára szóló – megoldást ajánlani. Szerkesztői közül Dobai Istvánt, a Bolyai Egyetem nemzetközi jogi tanszékének volt tanársegédét és Varga László református lelkészt életfogytiglani börtönre, Kertész Gábor jogászt és Komáromi József középiskolai tanárt 25-25 évre, Bereczky Andrást, a Bolyai Egyetem előadótanárát és Gazda Ferenc akadémiai kutatót 15-15 évre, Dobri János teológiai tanárt 6 évre, László Dezső Kolozsvár-belvárosi lelkészt és Nagy József volt földbirtokost 5-5 évre ítélték. Annak idején visszhangot keltett az a szintén kolozsvári vonatkozású, már 1959-re átnyúló per is, amelyben Bányai Miklóst életfogytiglani fegyházra, társait: Krebsz Sándort és Kincses Károlyt pedig 20 illetve 14 évre ítélték.(47)

További súlyos perek következtek 1958-1959-ben, amelyek már a román párhatalom távlati stratégiájába illeszkedtek be. A cél akkor már közvetlenül az volt, hogy megfelelő terror-léghőrt biztosítsanak már nem csupán a Bolyai Egyetem 1959 tavaszán kierőszakolt „egyesítés”-éhez (48), hanem távlatosan az egész – addig önálló – magyar iskolahálózat felszámolásához. E perek közé tartozott az ún. „tankönyvper”, amelynek tárgya a magyar irodalmi tankönyvek és szöveggyűjtemények „nationalista szövegei” ürügyén a tantestület megfélemlítése, s amelynek kapcsán nem csak három kiváló kolozsvári magyartanárt – Fejér Miklóst, Jócsák Jánost, Nagy Jenőt – és a Dobai-perben már elítélt Gazda Ferenc akadémiai kutatót hurcolták meg, de ennek ürügyén a tankönyvkiadó magyar

szerkesztőségét is (49), valamint az, amelynek fő vádlottjai Soós Ferenc teológiai hallgató és Halmai Pál voltak, tagjai pedig mellettük Bálint Péter, Farkas János, Kisgyörgy Olivér, Kóta Péter, Székely László, Valkai István – jogászok, műegyetemi és orvostanhallgatók. Ebben a perben két (később életfogytiglanra átváltoztatott) halálos és 3 életfogytiglani, egy huszonöt éves, egy húsz éves és egy 10 éves ítéletet mondott ki a kolozsvári hadbíróóság. (50)

Kolozsvárról és a környékről voltak még a felsoroltakon kívül egyé- nileg elítéltek is – és nem kis számban: Kolozsvárról Czikmántori József, Gogomán Gábor, Hatházi József, Miklós Márton, Nyerges József, Désről Fekete József, Láczy János, Pál Jenő, Pávelka Antal, Süveg Árpád, Szabó Attila, Bánffyhunadról Veress Antal és Vincze István, Magyaragyka- pusról Török Márton, Székről Filep János és Juhos Márton, Deményhá- záró Lénárt József. Őket egy-egy, együttérzésüket, rokonszenvüket nyil- vánító kijelentésük alapján tartóztattak le és ítélték el. (51) Ezeknek az ítéleteknek az volt a funkciója, hogy azt a közösséget, amelyből kiemel- ték őket, megfélemlítő hatás alatt tartsák.

Ezeknek a letartóztatásoknak és pereknek az időszakában került sor a Kádár János-vezette magyar állami és pártküldöttség romániai látogatására, amelynek során ismét felelevenedett a forradalom emléke. Kádár és kísérete – útban hazafelé – 1958. február 28-án érkezett meg Kolozsvárra, ahol különvonata az állomáson mintegy $\frac{3}{4}$ órát időzött. Fogadására kivonult a helyi állami és pártvezérkar, s ő az állomás előtti téren – a hivatalos jelentés (52) szerint 50.000 ember előtt mondott beszédet, majd a magyar küldöttség a fogadására kirendelt táncsopor- tokkal perințát és csárdást is táncolt. Kádár beszédének, amelyben ő az állomás előtti teret „Kolozsvár főteré”-nek nevezte, közfelháborodás volt a visszhangja a város magyarsága körében. „Kádárék tudták a köteles- ségüket – írja évtizedekkel később Földes György –. A delegáció meg- nyugtatta a román közvéleményt: Magyarország sérthetetlennek ismeri el a (trianoni) határokat... Ezt a szöveget senki sem kényszerítette rá... Köszöntője kimondva-kimondatlanul az alárendeltség elfogadásának szükségességét sugallta és ezzel mindenképpen a román vezetők mal- mára hajtotta a vizet.” (53) És a román hatalom értett a szóból: szabad kezet kapott arra, ami nemsokára elkövetkezett.

A harmadik Bolyai-per tárgyalása 1959. február 9-én már a Bolyai Egyetem felszámolása történetéhez tartozik: a visszaszámlálás kezdetét jelezte. Majd nem sokkal ezután, a március 15-e előtti éjszakán került sor a Protestáns Teológia lerohanására, s a három teológusperre (54), amelyeknek fővádlottjai Péter Miklós, Mózes Árpád és Fülöp G. Dénes voltak (a három perben elítéltek, 22-en, összesen 203 évet kaptak). Ez után jött az unitárius teológiai tanárok pere, amelyben négy teológiai tanárt (Erdő Jánost, Gellérd Imrét, Lőrinczy Mihályt, Simén Dánielt), a teológia főtitkárát, Kelemen Istvánt és Bálint Ferenc lelkészt ítélték el, alapjában véve azért, mert tiltakoztak amiatt, hogy a teológián a forradalom leverése után kierőszakolt elítélő nyilatkozatot módosított szöveggel közölte a sajtó (55). Közben folytak az „egyesülési” gyűlések, s mindezeknek a lezajlása után egyet, 1959. június 19-ére, még a magyar protestáns egyházak püspökeivel, elöljáróival és a teológia tanáraival is szerveztek, ahol a Kultuszdepartament képviselője – a jelen lévő egyházi méltóságokat megalázó önkritikára kényszerítve – a protestáns teológia felszámolását is kilátásba helyezte. (56)

Ma, amikor az 1956-os magyar forradalom 60. évfordulóján a meghurcoltak előtt, és nem csak a ma Kolozsvárt élők, hanem az időközben eltávozottak emléke előtt is fejet hajtunk, biztosak vagyunk abban, hogy a magyar forradalom melletti kiállásuk, áldozatuk elválaszthatatlan része Kolozsvár 20. századi történetének.

Jegyzetek

1. Rövidített szövege elhangzott Kolozsvárt, 2016. október 28-án, a kolozsvári 56-osok emlékére szervezett rendezvényen, ahol a ma Kolozsvárt élő 56-osokat a Romániai Magyar Demokrata Szövetség a Szabadságszobor Emlékéremmel kitüntette.
2. A magyar forradalom romániai visszhangjának gazdag irodalmából az *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956-1965* című kötetet (Szerk. Dávid Gyula. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2006) ajánljuk, amelynek bevezető tanulmánya az egész eseménykört összefoglalja. Az 1956-os forradalommal kapcsolatba hozható 54 romániai per és

azok magyar, román és német elitéltejei névsora megtalálható az *In memoriam 1956* című, a sepsiszentgyörgyi 1956-os emlékmű felavatására készült kötetben (Szerk. Török József. Sepsiszentgyörgy, 2012. 14-33.). A témáról a legfontosabb dokumentumkötet *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság. 1956-1959.* (Szerk. és bev. Stefano Bottoni. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006.) A romániai egyetemeken történt megmozdulásokról Ileana Boca ad teljes képet (*1956 – un an de ruptură. România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic.* [1956 – a törés éve. Románia a proletár nemzetköziség és a szovjetellenes sztálinizmus között.] Ed. Fundația Academia Civică, București 2001.), a vonatkozó dokumentumokat lásd: *1956 – explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria.* [A robbanás – 1956. Román, szovjet és jugoszláv reagálások a lengyelországi és a magyarországi eseményekre.] (Red. Corneliu Mihai Lungu – Mihai Retegan. Ed. Univers Enciclopedic, București 1996.) és *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România. 1956-1968.* (Red. Andreea Andreescu – Lucian Nastasă - Andreea Varga. Ed. Centrul de Resurse pentru Diversitatea Culturală, Cluj 2003.) A romániai német vonatkozású pereket a *Zwischen Trauwettersocialismus und Neostalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1953-1964.* c. kötetben (szerk. Rudolf Graef und Gerald Volkmer. IKGS Verlag München, 2011.) megjelent tanulmányok dolgozzák fel.

3. Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története. 1952-1960.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008. = *Múltunk Könyvek, és Autonóm magyarok. Székelyföld változása az „ötvenes” években. Tanulmányok.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. (A kötetben főképp Novák Csaba Zoltán *A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és megszerveződése* és Gagy József *A Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet. hatalom, értelmiség, társadalom* című tanulmányai.)
4. Ezekről a változásokról pontos adatokkal szolgál Somai József (*Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról.* A Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete kiadása, Kolozsvár 2009. 117-139.)
5. Balogh Edgárkat 1949 novemberében tartóztatták le, perükben 1954. április 26-án hirdettek ítéletet. Gaál Gábort 1950 májusában zárták ki a pártból s helyezték át a filozófiáról a magyar irodalom tanszékre, a kizárás miatti fellebbezésének elutasítása után, 1952 nyarán kapott szívinfarktust és 1954. augusztus 13-án halt meg.
6. A folyamatot lásd részletesen és dokumentáltan: *Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29-30. Erdélyi magyar értelmiségiek 1956 őszén.* Szerk. és

- bev. Benkő Levente. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2007. , és Szabó Gyula: *Képek a kutyaszorítóból. Műhelytitkok, szabadon*. I. kötet. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2001.
7. Idézi Szabó Gyula: *I. m.* 323. *Az írókongresszus előtt* címmel az Utunk 1956/11 (április 27-i) számában indított sorozatban a Székely Jánossal készített interjú a 19. (május 11-i) számban jelent meg.
 8. Idézi Szabó Gyula: *I. m.* 324. *Az írókongresszus előtt* címmel indított sorozatban a Földes Lászlóval készült interjú a 23. (június 8-i) számban jelent meg.
 9. Benkő Levente: *I. m.* 28-30. és 267-277.
 10. Szabó Gyula: *I. m.* 331.
 11. A gyűlésen elhangzott felszólalások szövegét Benkő Levente közölte (*I. m.* 81-264.)
 12. Szabédi László írásban beadott felszólalását lásd Benkő Levente: *I. m.* 96-104.
 13. Andreescu – Nastasa – Varga: *I. m.* 242.
 14. *Felzárkózunk a Román Munkáspárt oldalán. A kolozsvári magyar írók nyilatkozata*. Igazság (Kv.) 1956. nov. 6. Az aláírók: Asztalos István, Balogh Edgár, Bartalis János, Csehi Gyula, Földes László, Horváth Imre, Horvák István, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Létay Lajos, Marosi Péter, Salamon László, Szabó Gyula, Szabó István, Szabédi László, Szentimrei Jenő, Tamás Gáspár. A nyilatkozat keletkezésének körülményeit részletekbe menően eleveníti fel Szabó Gyula: *I. m.* 338-354., és *Levél Magyarország fiatal íróihoz*. Utunk, 1956/49. Az Utunkban 1956. november 7-december 30 között Asztalos István, Bányai László, Erdélyi László, Látó Anna, Nagy István, Szilágyi András, Tamás Gáspár tollából jelenik meg az „ellenforradalmat” elítélő aláírt cikk.
 15. A jelentést közli Bottoni: *I. m.* 87. A debreceniek kolozsvári látogatásáról Páskándi Géza írt (Utunk, 1956/17. ápr. 27.), a kolozsváriak magyarországi útjáról, Jancsó Elemér (Utunk, 1956/21. máj. 25.)
 16. Bereczky Albert püspök kolozsvári látogatásáról részleteket tudhatunk meg Tökés Istvánnak *A romániai magyar református egyház élete. 1944-1989* című könyvéből: „A látogatás rendjén sokaknak meg kellett győződniük az erdélyi utazás terméketlenségéről. Bereczky ugyanis nem ismerve (vagy talán jól ismerve?) az erdélyi mentalitást, nyomatékosan kifejezte, hogy Magyarország végképp tudomásul vette a leszakított területek helyzetét, s az a felfogása, hogy a határokon innen és túl önállóan és egymástól függetlenül kell berendezkedni. A lelki kapcsolatok valóban csak a lelkiekre vonatkozhatnak, mivel egyik állam illetve egyház sem szólhat bele a másik dolgába. Maga ez a kijelentés még nem lett volna veszedelmes – teszi hozzá Tökés István –, de annál inkább a hanghordozás, amellyel álomkergetőknek

és 'levegőtleneknek' minősítette az erdélyi elégedetlenkedőket, s egyáltalán nem akart tudomást venni arról a feszült helyzetről, amelyben a magyarság, közelebbről a református egyház élt a román államban. Az észrevevés és az együttérzés helyett kendőzetlen nyíltsággal fejezte ki a román állam iránti lojalitását és az új, 'szocialista értékrend' értékelését." (Tőkés István: *I. m. 2. kiad.* Kolozsvár 2014. 245.)

17. Ravasz László 1956. júliusi erdélyi látogatásának egy kolozsvári epizódját, a kolozsvári Protestáns Teológia tanárai által tiszteletére adott vacsorán történeteket a Dobai-perben elítélt Dobri János teológiai tanárnak egy kihallgatáson tett vallomásából ismerjük. (Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. III. A Dobai-per.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. 417-418.)
18. Tamási Áron 1956 nyári és kora-őszi erdélyi tartózkodásáról és a marosvásárhelyi valamint a kolozsvári irodalmi estek történetéről lásd Dávid Gyula: *Tamási Áron a Bolyai Egyetemen 1956 októberében.* Székelyföld, 2016/10. 45-63.
19. Nagy Benedek: *Egy életre szóló szemvillanás.* In: *Találkozások Tamási Áronnal.* (Szerk. Bán Péter. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2000. 158.
20. Andrea Fürtös: *Episcopul Alexandru Rusu și regimul comunist (1945 – 1963).* <https://remusmirceabirtz.files.wordpress.com/.../alexandr...> A kolozsvári hadbírószági tárgyaláson az ügyész 25 éves ítéletet kért, az utolsó szó jogán azonban az akkor 73 éves érsek azt mondta: kéri, hogy büntetését emeljék életfogytiglanra, "mert az ő számára az rövidebb". Valóban ott halt meg Szamosújváron, 1963-ban.
21. A velük készített interjúkat közölte P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956.* Hamvas Intézet, Budapest 2001. 75-90. és 91-103.
22. Pál Lajos egy vele készült interjúban (*Fekete szalag.* Forrás, 2003/5. Kérdezett Kozma Huba) részletesen szólt az október 24-i gyűlésről és saját későbbi börtönéveiről.
23. Gál Mária: *1956. Mítosz vagy történelem.* Beszélgetés Várhegyi Istvánnal. Szabadság, 1994. jún. 24.; Tófalvi Zoltán: *Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Erdélyben.* http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_56.html.; Dávid Gyula: *Egy egyetemi hallgató hadbírószági ítélettel hat élvre taksált 1956-os feljegyzései.* In: *Páskándi Géza emlékkonferencia.* Szerk. Pécsi Györgyi. Magyar Művészeti Akadémia Budapest, 2012. 7-18. A maga '56-os szerepét és a forradalomhoz való viszonyát Páskándi *A mások bátorsága* című írásában foglalta össze. (Belefoglalva posztumusz *Begyűjtött valamóásaim* című könyvébe. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1996. 27-31.)
24. Tófalvi Zoltán: *Kósa Bálinték Golgota-járása.* Háromszék, 2015. dec. 12.
25. Az RMP KB Politikai Bizottságának 1956. október 24-én tartott ülésén hozott határozatot lásd: Lungu-Retegan: *I. m.* 74-78.

26. Az október 24-i PB-gyűlés 13. pontja arról rendelkezik, hogy „... a leg-sürgősebben fel kell dolgozni az események igazi jelentését” a kolozsvári Babeş és Bolyai Egyetemek, valamint a marosvásárhelyi főiskolák párt- és adminisztratív szervei előtt. (Lungu-Retegan: *I. m.* 77.) Ennek nyomán Miron Constantinescu, a Politikai Bizottság Kolozsvára kiküldött tagja a két kolozsvári egyetem érintettjeivel október 25-én tartott gyűlésén bevetette az „Erdély-diverziót”, majd ennek nyomán másnap Raluca Ripan, a Babeş Egyetem rektora beszélt a tanszeméllyezettel tartott gyűlésen konkrétan arról, hogy „a magyarok odaát megint Erdélyt akarják”.
27. Nagy Benedek 1956. október 23-án este ½ 8-as keltezésű levele a romániai kommunista diktatúra áldozatainak sepsiszentgyörgyi Emlékháza gyűjteményében.
28. Részlet Szilágyi Domokos 1956. november 16-án kelt, szüleinek írott leveléből. Idézi Kántor Lajos: *Ki vagy te, Szilágyi Domokos?* Balassi Kiadó, Budapest. 1996. 42-43. Ugyanő a Hitelben megjelent *Tanár és diák '56-ban a Bolyain* című írásában (Hitel, 2006/10. 37-42) nem csak ezt a levelet idézi újra, hanem Szilágyi és a forradalom napjait Budapesten átélte Lászlóffy Aladár '56-os verseiből is idéz.
29. A Babeş Egyetemen történt, a magyar forradalommal való szolidaritást kifejező megnyilvánulásokról a Kolozs Tartományi Pártbizottság október 26-i és 27-i jelentéseiben (Lungu-Retegan: *I. m.* 87-88, 101.) találunk adatokat. Lásd még Ioana Boca: *I. m.* 141.
30. Volcinschiról és a perről lásd: Alin Muresan: *Sportivii de la „U Cluj” ce plăniua în 1956 să li se alăture partizanilor din Făgăraş*. Azi Cultural, 2014. jan. 23. <http://cultural.bzi.ro/inedit-sportivii-de-la-u-cluj-ce-planui-au-in-1956...>
31. Az akcióról a Securitate szinte azonnal tudomást szerzett (az 1956. október 25-én kelt ügynöki jelentést közölte Bottoni: *I. m.* 164-165.)
32. Szilágyi Árpád visszaemlékezését idézi Benkő Levente: *Volt egyszer egy 56*. Exit Kiadó, Kolozsvár 2016. 147-148.). A teológia nevében közölt nyilatkozat a lap 1956. nov. 20-i számában jelent meg. L. Gagy-Balla István: *Forradalom után Erdélyben (Romániában)*. In: *Magyar 56*. (Szerk. Székelyhídi Ágoston.) II. 114-115. és Péter Miklós visszaemlékezése (kézirat az EME 1956-os gyűjteményében).
33. Dani Péter: *Ez volt..., így volt Börtönországban. Egy evangélikus lelképásztor élete a romániai diktatúrában*. Püski Kiadó, Budapest, 2006. 106-107.
34. A kézírásos feljegyzés a második Bolyai-per bírósági irataiban (Dos. P.00738. I. kötet 259. Idézi Dávid Gyula: *1956 Erdélyben, és ami utána következett*. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 6. .

35. Szilágyi Árpád visszaemlékezését idézi Benkő Levente: *Volt egyszer egy 56.* 147-165.
36. A kolozsvári Házsongárdi temetőben 1956. november 1-én történekről lásd Tófalvi Zoltán: *1956 – koncepciós perek Erdélyben.* In: *A Maros megyei magyarság történetéből.* Szerk. Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1997.; P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956.* 159-160.; Gazda József: *A tűz októbere. 1956 magyar sorsokban.* Püski Kiadó, Budapest, 2006. 250-251.
37. A temetőben történekről megfigyelésére kirendelt Kolozs Tartományi Pártiskola növendékeinek jelentései a második Bolyai-per iratai között (CNSAS Dos. P. 000738. I. kötet.220-230. A Tamási Lajos-vers elszavalására vonatkozó adatot Mező Piroska, akkor III. éves magyar szakos hallgatónak köszönöm.
38. Andreescu – Nastasă – Varga: *I. m.* 234.
39. *Levél Magyarország fiatal íróihoz.* Utunk, 1956/49. (december 8.)
40. Szabó Gyula: *I. m.* 367.
41. Az alább említendő perek adatait lásd *In memoriam 1956.* 14-33.
42. Gagy Balla István: *A Bolyai Egyetem az 1956-os forradalom idején.* In: *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. 1945-1959.* Kiadja a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete és a Bolyai Egyetemért Alapítvány, Budapest 1999. 290. Ugyanő adja az egyetemről eltávolított tanárok és az exmatrikulált 12 diák névsorát is (*I. m.* 291.) A Bolyai Egyetemen 1957 elején fennálló helyzetet elemző pártbizottsági jelentést (kelte 1957. febr. 23) és az intézkedéseket fogantató jelentést (kelte 1957. márc. 2.) közli Andreescu – Nastasă – Varga: *I. m.* 268-275.
43. Amint a gyűlés lefolyásáról készült informatív jelentésben (kelte 1958. október 30. Közölte Andreescu – Nastasă – Varga: *I. m.* 361-362) olvasható, a diákok „meg nem felelő magatartást tanúsítottak”, „nem sikerült elérni azt, hogy a diákság tömege megfelelő állást foglaljon az elkövetettekkel szemben, sőt a gyűlés folyamán teljességgel megengedhetetlen megnyilvánulásokra is sor került (füttyre és tapsa meg nem fellelő időpontokban”. És a jelentéstevő még azt is megállapítja, hogy „a proovokációk elkövetőit nem sikerült azonosítani”.
44. *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport final.* Szerk. Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrescu, Cristian Vasile. Ed. Humanitas, București, 2007. 105-106.
45. Szántó János visszaemlékezését idézi Benkő Levente: *Volt egyszer egy 56.* 255-256.
46. Tófalvi Zoltán: *Erdély mártírjai. 3. A Dobai-per.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

47. 1956 Erdélyben. *Politikai elítéltek életrajzi adattára*. 39.
48. Somai József, *A magyar felsőoktatás fokozatos felszámolása*, In: Balázs Sándor, Bodó Barna, Csetri Elek, Gaal György, Kónya-Hamar Sándor, Somai József, *Fehér könyv az erdélyi felsőoktatás kálváriájáról*, Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, Kv, 2009, 118-120., és Balázs Sándor: *Egyetemegyesítés leple alatt felszámolás*. Uo. 99-116.
49. A X. osztályos magyar irodalmi szöveggyűjteményről 1958. szeptember 2-i keltezéssel készült jelentést közli *Maghiarii din Romania*. 348-358), a VI. osztályos magyar nyelvtankönyvről készült jelentést lásd uo. a 431-442. Ez utóbbi csatolmányaként a vétkesnek talált 14 személy névsora is megtalálható, társadalmi eredetük, a tankönyvek megjelenésében játszott szerepük, és adott esetben ellenséges megnyilvánulásaik feltüntetésével.
50. A Soós-Halmi-perről Soós Ferenc visszaemlékezéseit lásd : *Akik imádkoztak üldözöikért. Börtönvallomások, emlékezések*. (Szerk. Miklós László. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár 1996, II. 30-34. A csoport perében hozott ítélet az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1956-os gyűjteményében.
51. A felsoroltak személyi adatait lásd az *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára* c. kötetben.
52. Andreescu – Nastasă – Varga: *I. m.* 323-324.
53. Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 1956-1989*. Napvilág Kiadó, Budapest [2007]. 40. A magyar kormány- és pártküldöttség kolozsvári érkezésének napján, február 28-án sz. Igazság Nagy István *Hazafelé tartó barátainkhoz* című cikkét közli, az itt töltött rövid idő eseményeiről a lap március 1-i számában számol be, s itt közlik Kádár János és Vasile Vaida tartományi első titkár beszédét is.
54. Dávid Gyula: *Az 1956-os magyar forradalom előtt, alatt és után a kolozsvári Protestáns Teológián*. In: *Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Szerk. Zombori István. Budapest, METEM, 2009.
55. Az unitárius tanárok peréről részletesen ír Gellérd Judit: *A Liberté rabja*. Kolozsvár, 2005. 79-83. Lásd még Molnár B. Lehel: *Erdő János egyházunk és népünk szolgálatában*. In: *Isten és ember szolgálatában. Erdő János emlékezete*. Kolozsvár, 2007. 21-22.
56. A teológusperek után az érintett egyházak püspökeivel és a teológia tanárai-val tartott gyűlésről Tőkés István készített feljegyzést, és azokat *A romániai magyar református egyház élete. 1944-1989* című könyvében közölte. (I. m. 181-187.)